

ÇİVİ YAZISININ GELİŞİM EVRELERİ VE SÜMERLERLE BAĞLANTISI THE DEVELOPMENT STAGES OF CUNEIFORM AND ITS RELATIONSHIP WITH SUMERIANS

f.e.d., prof. Nazim HÜSEYNLİ

Bakı Avrasiya Universiteti, huseynli-n1956@rambler.ru

ÖZET

İlmî ve kültürel gelişime geçişin temel taşı yazının bulunması olayıdır. Yazıya gelişmiş hâlde birdenbire ortaya çıkmamıştır. Çeşitli sembollerin kayaların üzerine, mağaraların duvarlarına oyma, çizme ve boyama şeklinde kaydedilen ideografik yazılar bir müddet sonra gelişerek resim yazısına piktografik doğru evrilmiştir. Bu bakımdan yazıların başlangıcı mahiyet itibarıyla resimler olarak değerlendirilmektedir.

Yazı karakterlerinin veya resimlerin her biri çiviye benzediği için bu yazı şekline çivi yazı adı verilmiştir. Çivi yazısı Mezopotamya'daki kavimlerin kullandıkları çok eski devirlere ait olan bir yazı çeşididir. Mezopotamya'ya gelip yerleşenler bu yazı şeklini kullanmıştır. Bundan başka Mezopotamya dışındaki kavimlerden Asurlular, Hititler, İranlılar tarafından da kullanıldığı anlaşılmıştır. Ancak Sümerce, yazıya dökülebilen ilk dil olduğundan çivi yazısını ilk kullananlar da Sümerler olmuştur. Çivi yazısı ilk olarak günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce resim yazısı (piktogram) denebilecek karakterde yazılan ticari kayıtlarda ortaya çıkmıştır.

Tarihin bilinen en eski yazılı belgelerinden biri olan Sümer tabletleri üzerine çizilen yazı tarihi açısından çok önemli bir yere sahiptir. Önceleri resim yazısı olarak değerlendirilebilecek simgeler zamanla evrim geçirerek, biçiminden dolayı çivi yazısı olarak adlandırılan hece yazısına dönüşmüştür. Çalışmada çivi yazısının çözümlenmesinde farklı görüşlere sahip araştırmacıların görüşleri değerlendirilmektedir. Sonrasında Sümer yazı sistemi içinde karışıklığı gidermek için kullanılan önemli dilbilgisel yapıya sahip belirteçler açıklanmaktadır. Ayrıca Sümer çivi yazısının ister içeriksel isterse de biçimsel gelişimleri çeşitli evrelere ayrılarak detaylı bir şekilde verilmiştir.

Yapılan araştırma sonucunda Sümerlerin çivi yazısındaki gelişimin M. Ö. 2200 yıllarına kadar işaretleri bütünsel ve tasvirî, sonraki dönemlerde ise yalnızca çizgisel karakterli yazılar şeklinde bir süreç izledikleri saptanmıştır. Sümerler önceki dönemlerde kendilerinden öncekiler gibi işaretlerin anlamsal değeri olarak bazı objeleri kullanmışlardır. Ancak onlar seleflerinden farklı olarak nesnelerin her parçasını ve bunlar arasındaki kombinasyonu da göstermişlerdir.

Anahtar Kelimeler: Çivi Yazı, Sümer Çivi Yazısı, Çivi Yazının Gelişim Evreleri

ABSTRACT

The cornerstone of the transition to scientific and cultural development is the event of finding writing. The writing did not appear suddenly in the developed form. The ideographic writings recorded in the form of carving, drawing and painting of various symbols on the rocks, on the walls of the caves developed after a while and evolved into pictographic writing. In this respect, the beginning of writing is considered as pictures.

Since each of the characters or pictures looks like wedges, this writing style is called cuneiform or wedge writing. Cuneiform script is a type of writing belonging to ancient times used by the peoples in Mesopotamia. Those who came and settled in Mesopotamia used this writing form. Besides Mesopotamia, Assyrians, Hittites, Iranians also used this script. However, since Sumerian was the first language to be written, it was also the Sumerians who first used cuneiform. Cuneiform first appeared in a character of pictogram in commercial records about 5500 years ago.

The writing drawn on the Sumerian tablets, one of the oldest known written documents in history, has a very important place in terms of history. Symbols that could be regarded as pictograms evolved over time and turned into syllabic writing, which is called cuneiform due to its form. In the study, the opinions of

researchers who have different views on the analysis of cuneiform are evaluated. Afterwards, the determiners with important grammatical structure that are used to resolve the confusion in the Sumerian writing system are explained. In addition, the content and formal developments of the Sumerian cuneiform are given in detail by dividing them into various phases.

As a result of the research, it was found that the development of the Sumerians in cuneiform writing was holistic and descriptive until b.c. 2200 years, and in the following periods, they followed a process in the form of writings with only linear characters. In previous periods, the Sumerians used some objects as the semantic value of signs, like people before them. However, unlike their predecessors, they also showed every part of the objects and the combination between them.

Keywords: Cuneiform, Sumerian Cuneiform, Development Stages of Cuneiform

Giriş

Çivi yazısının çözülmesi birçok farklı alandan araştırmacıların yıllarca araştırma yapmasını gerektiren oldukça karmaşık ve zahmet gerektiren yazı şeklidir. Günümüze kadar yapılan çalışmalarda bu yazı şekli genelde üç bölümde değerlendirilerek araştırılmıştır. Birinci bölümde çivi yazısının bir yazı olarak keşfedilmesi, ikinci bölümde yazıtlardan bu yazıların kopyalanması ve son olarak üçüncü bölümde bu yazının çözülmesi gösterilmiştir.

Yazı farklı kültürlerde farklı gelişme yollarından geçerek günümüze ulaşmıştır. Bazı araştırmacılar görüntü ve sembolleri belirten tarih öncesi mağara resimlerinin bir tür yazı şekli olduğu görüşünü savunmuşlardır. Fakat genel değerlendirmeler yazı merkezlerinin MÖ 2500'den önce Mezopotamya, Mısır ve İndus Vadisi ve sonraları da Girit, Çin ve Mezo Amerika olması şeklindedir.

Bu merkezlerden en önemlisi genelde Eski Mezopotamya kabul edilmiştir. Eski Mezopotamya kültüründe, yazının özel bir yeri vardır. Sümerler tarafından icat edilen en eski yazı şekli, çivi yazısı, eski Mezopotamya medeniyetinin en önemli ve karakteristik icatlarından biridir (Шарабарин, 2014: 1). Mısır medeniyeti öğrenilirken antik piramitlerin, görkemli tapınakların ve yapıtların kalıntılarının varlığı büyük kolaylık sağlamıştır. Ancak, ne yazık ki eski Mezopotamya medeniyetini yansıtan, karakteristik yapıtlar söz konusu olmamıştır. Bu medeniyetini yansıtan sadece kil tabletler günümüze ulaşmıştır (Дьяконов, 1966: 136). Bugüne kadar, sayısız müzelerde bir buçuk milyona kadar çivi yazısı metni depolanmaktadır. Mısır piramitleri gibi Mezopotamya'nın sembolü de kil tabletler üzerine yazılan çivi yazılardır.

Çivi yazısı yaygın olarak Sümerlerin kullandığı yazı şekli olarak kabul görmekle birlikte birçok dillerin yazı şekli olmuştur. Sümerce, Akadca, Elamca, Eblaca, Hurriçe, Hititçe, Urartuca, Ugaritçe, Eski Persçe vb. gibi dilleri yazıya geçirmek için çivi yazı şeklini kullanılmıştır (Hırçın, 2000: 13-20).

Yaklaşık olarak M.Ö. 3500'lü yıllardan başlayarak M.Ö. 100 yılına, hatta aşağı yukarı milada kadar kullanılmış bir yazı olan çivi yazısı taşlara ve kil tabletlere yazılmıştır. Kil insanların ulaşabileceği bir materyaldi ve Sümerler yazı yazmak için kullanmışlardı. Kayıtlarda bulunan ilk Sümer tabletleri ise M.Ö. 2600 yılları civarındadır (Климова, 2009: 95). Başlangıçta Sümerlerin hiyeroglifleri kullanarak kaydettiği resimler, daha sonra Sümer alfabesinin işaret sistemi oluşturdu. Resim yazısı olarak çizilip oluşturulan simgeler zamanla değişime uğrayarak -daha doğrusu uğratarak- hece yazısına (logographic) dönüşmüşlerdir. Bu da M.Ö. 3 bin yılda çivi yazısının ortaya çıkmasına yol açtı. Böylece Akkatlar, Elamlar vb. çivi yazısını ödünç almışlardı. Ancak Eski Persçe dışındaki diller için kullanılan yazılar ses yazısı (phonetic) olmadan, bu yazıyı kullanan dillerin ölmesinden dolayı unutulmuştur (Ростовцев, 1965: 211).

MÖ. 3500- 3200'den beri mevcut olan yazı sisteminin alanı 1. yüzyıla kadar genişlemiş; İran, Küçük Asya, Ermenistan, Suriye, Filistin, Kıbrıs, Mısır, Mezopotamya'ya kadar uzamıştır.

Keşif çağı olan 15. ve 16. yüzyıllarda birçok Avrupalı gezgin dünyanın diğer yerlerini keşfetmek için yola çıkmıştır. Gezgincilerden Don Garcia de Silva Figueroa Persepolis kentindeki kalıntıları incelemiş ve burada yazı olduğunu tahmin ettiği işaretler gördüğünü belirtmiştir. Aldığı notlarda şöyle demiştir: "Tüm simgeler üç köşeli, ama uzun, piramide ya da yanda çizdiğim küçük obeliske benzer şekildedir. Sadece duruş ve

konumları itibarıyla birbirlerinden ayrılmaktadırlar.” Don Garcia bu işaretlerin bir satırını kopyalamıştır ancak bu çizimler hiç yayımlanmamıştır (Doblhofer, 2008: 104).

Çivi yazısını tarihte ilk kez Avrupa’ya getiren Pietro della Vella isimli İtalyan seyyah, Tell el Mukayyer ‘Ziftli Höyük’ adını verdiği höyükte bulduğu tuğla parçalarını, 1621 yılında Şiraz’dan gönderdiği bir mektubunda seyahati esnasında acayip bir yazıya rastladığından bahsetmekteydi. Bu gezginin bulduğu tuğlalarda bulunan işaretlerin hemen bir yazı olduğu kanaati oluşmamış, bir süsleme olduğu da düşünülmüştür. Yazı olarak kabul edilmesi ve çözümü için yapılacak çalışmalar uzun süre gerçekleşmemiştir (Kramer, 1963: 23).

Bu yazıya “çivi yazısı” adını ise ilk kez 17.yüzyılda yaşayan Engelbert vermiştir. Chardin isimli bir Fransız da 1674 yılında bu yazıyla kaleme alınmış Persçe bir kitabeyi yayımlamıştı. Daha sonra Hemedan’ı Irak’a bağlayan yol üzerindeki Bisütun kitabesi üzerindeki çivi yazıları kopyalanarak Avrupa’ya getirilmiştir. Pers, Elam ve Babil dillerinde olmak üzere çivi yazısıyla yazılmış bir abidedir. Fakat kopya edildiği dönemde henüz tam olarak çözülememişti (Hırçın, 2000: 20-21).

Çivi yazısının kullanıldığı dillerin çeşitliliği, çözümünü zorlaştırmıştır. Aslında bu işi zorlaştırıyor gibi görünen olay çivi yazısının çözülmesi için hayati öneme sahip bir durumdur. Çözüm için öncelikle bir Hint-Avrupa dili olan Eski Persçenin çözülmesi gerekmiştir. Pers Ahameniş Hanedanının bazı yöneticileri yazıtları üç farklı dilde yazmışlardır. Çivi yazısı ile yazılan bu üç dil, kendi dilleri olan Eski Persçe, çeşitli ilişkilerde bulundukları Batı İran yerlilerinin konuştuğu Elamca ve Babilliler ve Asurluların konuştuğu Akadcadır. Akadca ve Elamcanın aksine Eski Persçe ses yazısına dönüşümünü tamamlamıştır ve 42 adet simgeye sahip olduğu 1778 yılında Carsten Niebuhr tarafından belirlenmiştir (Kramer, 1963: 23).

Böylelikle bu yazıların birbirlerinden farklı olduğunu ilk kez Carsten Niebuhr kanıtlamıştır. 1765’te Persepolis’e gidip üç hafta kalarak aldığı net ve doğru kopyalar, daha sonra yazının çözümünde büyük rol oynamıştır. Bir kısmı ilk kez yayınlanan metinlere dayanarak ilk olarak yazıtların üç farklı versiyon içerdiğini belirtmiştir. 1798 yılında ise Rostocklu oryantalist Olaf Gerhard Tychsen, Bisütun kitabelerinin ilkinde yer alan eğik çivi işaretlerinin kelimeleri birbirinden ayıran bir işaret olduğunu keşfetti. Dört sene sonra (1802) Friedrich Münter de aynı keşfi yapmış ve kitabelerdeki dilin, Hintlilerin kutsal kitabı olan Avesta’daki dille benzer olduğunu ileri sürmüştü. Bu yazıtların Ahamenid krallarına ait olduğunu anlamıştı. Ona göre birinci kitabe çivi alfabesiyle, ikinci kitabe çivi yazısı heceleriyle ve üçüncü kitabe ise çivi yazısıyla yazılmış kelimelerle yazılmıştı. Münter’in en büyük buluşu, ilk versiyonun bölgenin dili olan Ahamenid sülalesi krallarına ait olması gerektiği olmuştur (Kınal, 1969: 2-3; Hırçın, 1995: 21-27).

19. yüzyılın ortalarında üç dilli yazıtın birinci dili olan Eski Persçe çözülmüştür. Hemen ardından diğer iki dil ile ilgili çalışmalar başlamıştır. Bu dillerden ikincisi eklemeli bir dil olduğu düşünülen Elamcadır. Hâlâ tam olarak çözüldüğünden bahsedilemeyen bir dildir. Bu dilde bulunan yazılı belgelerin azlığı bu sonucu doğurmuştur (Hırçın, 2000: 15). Yazıttaki üçüncü dil ise Akadcadır. Bu dilde yazılan oldukça fazla buluntunun olması Akadcanın çözülmesi diğer dillerin de çözülebilmesini, dolayısıyla çivi yazısının çözülmesi yolunu açmıştır.

Üç dilli yazıttaki birinci dil olan Eski Persçeyi çözen kişi Göttingen Lisesinde Yunanca öğretmenliği yapan Friedrich Grotefend olmuştur. Grotefend en sık tekrarlanan işaretleri ayırarak bu işaretlerin ünlü sesler olduğunu ihtimal etmiştir. Ancak tek başına bu bilgi yeterli değildi. Daha önce 1793 yılında A. I. Silvestre de Sacy Persepolis çevresinde bulunan Pehlevi yazıtların çevirisini yayımlamıştır. Aslında çevirisi yayımlanan bu yazıt Eski Persçeden çok sonra yazılmışsa da kalıplaşmış bir ‘*Büyük kral, krallar kralı X’in oğlu büyük kral, krallar kralı Y...*’ ifadesi barındırıyordu. Grotefend bu ifadeye dayanarak ‘kral’ ve ‘oğlu’ gibi isimlerle, bazı kral adlarını okumayı başardı. A.H. Anquetil-Dupperon gibi araştırmacıların çalışmalarının da yardımıyla Eski Persçe neredeyse çözülmüş bir dil konumuna geldi (Kramer, 1963: 24).

Ancak çivi yazısı sadece Eski Persçenin çözülmesiyle anlaşılacak bir yazı değildir. Çivi yazısının çözümünü kesin olarak sağlayan ve *çivi yazısının kutsal üçlüsü* de denilen Rawlinson, Hincks ve Oppert’in çalışmaları sayesinde (Ceram, 1972: 230).

Latince ve Eski Yunanca konularında eğitimli olan Rawlinson bulunduğu bölgedeki çivi yazılı yazıtlara ilgi duymaya başladı. Burada bulunan üçdilli yazıtlardan, Hemadan yakınlarındaki Elvend-kûh dağı yazıtı ve Kirmanşah'a yaklaşık otuz kilometre uzaklıktaki Behistun yazıtı gibi bazılarını kopyalamaya başladı (Doblhofer, 2008: 130). Özellikle, yaklaşık yüz on metre karelik alan üzerine işlenmiş yüzlerce satırdan oluşan üç dilli bir yazıt olan Behistun yazıtı barındırdığı bir çok özel adla çivi yazısının çözümünde hayati bir rol almıştır. Rawlinson 1835 yılında yerden yüz metre yüksekte olan bu yazıtı kopyalamaya başladı ve iki yıl boyunca bu kayalığa tekrar tekrar çıkarak 414 satırlık Eski Persçe bölümünü 1837 yılında tamamlayabildi (Ryan, 2011: 28). O bu sırada Avrupalı meslektaşlarının çalışmalarından haberdar olmasıyla Eski Persçe yazıtın yaklaşık 200 satırının çevirisini yapmayı başardı (Kramer, 1963: 27).

Tüm yazıtı kopyalamak için uğraşan Rawlinson askeri görevleri dolayısıyla çalışmalarına ara vermek zorunda kaldı ve 1844 yılına kadar kopyalama yapamadı. 1848 yılına kadar yazıtın kopyasının çıkarılma işlemi tamamlanarak Oppert ve Hincks'in katkılarıyla üç dilli yazıtların birincisi olan Eski Persçe sağlam bir temele oturtulmuş oldu (Ceram, 1972: 22).

Buraya kadar Eski Persçe ile ilgili çalışmalar başarılı olmuş, o zamanki adıyla Asurca veya Babilce ile ilgili pek başarı sağlanamamıştı. Kabaca yapılan çalışmalarda bile bu yazıtların yüzlerce simge içerdiği tespit edildiğinden sonuç elde edilecek çalışmalar imkansız derecede zorlaşıyordu. Bu alanda çalışanları cesaretlendiren ilk önemli tespitlerden biri Edward Hincks tarafından yapılmıştır. Hincks, Asur veya Babil yazısının alfabetik olmadığını, hem hece yazısı, hem de işaret yazısı olduğunu öne sürmüştür. Simgelerin bir sözcüğü oluşturmaya yarayan heceleri karşıladığını düşünen Hincks, bazı simgelerinse tek başına bir sözcüğü ya da bir belirteci ifade edebileceğini son derece doğru olarak tespit etmiştir (Doblhofer, 2008: 156). Aynı zamanda Rawlinson ise simgelerin çokseslilik özelliğini keşfederek yaklaşık 150 simgeyi doğru olarak okumayı başarmıştır (Kramer, 1963: 30). Ancak Rawlinson'un çokseslilik ilkesi çağın akademisyenleri tarafından tepki ile karşılandı. Doğal olarak yeni çözümlenen bir yazıda simgelere farklı değerler vererek okuma güvensizlik yaratmıştır (Doblhofer, 2008: 158). Ancak bu noktada imdada Jules Oppert yetişmiştir. Oppert 1855 yılında çivi yazısını çözme çalışmalarıyla ilgili bir inceleme yayınlayarak Rawlinson ve Hincks'in okuyuşlarının doğru olduğunu gösterdi (Doblhofer, 2008: 160).

1857 yılında W. F. Fox Talbot adındaki amatör bir şarkiyatçı Kraliyet Asya Derneğine bir çağrıda bulunarak, henüz çevirisi yapılmamış, Asur kralı I. Tiglath-Pileser Dönemine ait bir yazıtın kopyasının eline geçtiğini bildirmiş, bu yazıtın kopyalarının Hincks ve Rawlinsona ayrı ayrı gönderilmesini ve onların da çevirileri mühürlü zarflarla derneğe geri göndermelerini bu sayede bir karşılaştırma yapılabileceğini bildirmiştir. Kraliyet Asya Derneği bu öneriyi kabul ederek bu araştırmacılara ek olarak o sırada Londrada bulunan Oppert'e de bir kopya göndermiştir. Kraliyet Asya Derneği tarafından önerisi kabul edilen ve daha önce Rawlinson ve Hincks'in çalışmalarını incelemiş olan W. F. Fox Talbot da bu yazıtın bir çevirisini yapmıştır. Böylece elde edilen dört çeviri, dernek tarafından oluşturulan beş kişilik komisyon tarafından incelenerek bir rapor yayınlandı. Yayınlanan raporda Talbot'un çevirisi eksik ve muğlak bulunmakla birlikte diğer üç çevirinin birbirine oldukça benzemesi çivi yazısının çözülmesi konusundaki şüphelerin çoğunu ortadan kaldırmaya yardımcı olmuştur (Kramer, 1963: 161-162). Asur veya Babil yazısı olarak bilinen Akadça bu çalışmalar ve 1845 yılında Austen Henry Layar'ın Ninovada II. Sargon'un oğlunun torunu olan kral Asurbanipal'in kütüphanesini bulmasıyla çözülmüş oldu. Bu kütüphanede Eski Çağ'ın binlerce tablet ve parçadan oluşan insanlık tarihi açısından oldukça değerli eserleri bulunmaktadır (Ceram, 1972: 238).

Hincks 1850 yılında bir bildiri sunarak bir Sami dili olduğu kanıtlanmış olan Akadca için kullanılan çivi yazısının bu uygarlık tarafından icat edildiği genel kanısına ilişkin şüphelerini açıklamıştır. Şüphelerinin kaynağı ünsüz ses temelli olması gereken yazının hece temelli olmasıdır. Samiler şu anda Arap Alfabeti kullanmaktadırlar ve bu yazı için ünsüz sesler temeldir. Ancak Akadçanın yazıldığı çivi yazısı böyle bir yazı sistemi değildir. Ayrıca yumuşak ve sert damaksıl seslerle dişil sesler arasındaki farklılık da Sami dillerinin önemli özelliklerindendir. Yazıya bu açıdan bakıldığında hece alfabeti bu farkı yeterince ortaya koyma ihtimali düşük bir yazı olarak görülmektedir (Kramer, 1963: 33).

1852 yılında Rawlinson Koyuncukta ortaya çıkarılan yazıtlar arasında bulunan hece yazılarını incelediğinde iki dilli olduklarını görmüştür. Birinci dil olan Akadca'nın karşısında İskit ya da Turan kökenli olduğunu düşündüğü o zamana kadar bilinmeyen farklı bir dil olduğunu tespit etmiştir (Kramer, 1963: 34).

Çivi yazısını icat eden uygarlığın günümüzde bilinen adını Jules Oppert 17 Ocak 1869 yılında verdiği konferansta ortaya atmıştır. Erken dönem hükümdarlarına ait yazıtlarda bulunan ‘Sümer ve Akad kralı’ unvanına dayanarak çivi yazısını Sümerlerin icat ettiğini ve bulunan ikinci dilin Sümerce olduğunu belirtmiştir. Ayrıca bu konferansta Sümerce ile ilgili araştırmalarının, bu dilin Türkçe, Fince ve Macarca ile benzer bir dil olduğu yönünde sonuçlarını da açıklamıştır (Kramer, 1963: 33).

Sümer Çivi Yazısı ve Gelişim Tarihi

Sümer yazısı, bölgede bolca bulunan killi topraktan yapılan tabletlere, ucu sivriltilmiş kamışlarla bastırılarak oluşturulan simgelerin birleşiminden oluşmaktadır. Kamışın ucunun üçgen biçimli olmasından dolayı bu işaretlerin başlangıç yeri büyüktür. İşaret sona doğru gidildikçe incelen ve çiviye benzeyen bir görünüm almaktadır. Çiviye benzeyen bu çizgiler yatay, dikey, çapraz vb. biçimlerde birleşerek Sümer çivi yazısı işaretlerini oluşturmaktadır.

Yukarıda değinilen özellikler Sümercenin az sayıda simge kullanarak dillerini yazıya geçirmelerini sağlasa da belirli düzensizliklere sebep olmaktadır. Bu karmaşıklığı giderebilmek için bazı simgeler yardımcı ve belirleyici olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu simgeler metin içerisinde sözdizimsel bir yere sahip değildirler. Bu simgeler yazıcı ya da okuyucuya yardımcı olmak üzere oluşturulmuş ve çivi yazısının kullanıldığı tüm dillerde görülen bir özellik olarak kalmışlardır.

Özellikle karışıklığı gidermek için kullanılan bu belirteçler Sümer yazı sistemi içinde önemli bir yere sahip dilbilgisel yapılardır. Modern dillerde kullanılmayan bu sistem çivi yazısını kullanan tüm dillerde karşımıza çıkmaktadır. Bilinen en eski yazı olan Sümercede kullanılan belirteçleri daha sonraki dönemlerde bu yazıyı kullanan toplumların yazısında da görmekteyiz. Belirteçler farklı dilleri kaydetmek için farklı toplumlar tarafından kullanılmış ancak bunlar biçim ve anlam olarak pek fazla değişmemişlerdir (Eratalay, 2007).

Sümercede **apin** ‘saban’ sözcüğü bu konuyu açıklamak için oldukça uygun bir kelimedir. **apin** ‘saban’ sözcüğü ‘ağaç’ ideogramı **giş** ile kullanıldığında ^{giş}**apin** ‘saban’ anlamına gelirken; ‘insan’ ideogramı olan **lú** ile birlikte kullanıldığında ^{lú}**apin** ‘saban süren şahıs > çiftçi’ anlamına gelmektedir (Daniel, 2011: 11). Aynı şekilde **en** ve **lil** simgeleri ‘tanrı’ belirteci olan **dingir** ideogramıyla birlikte yazıldığında ^d**en.lil** ‘tanrı en.lil’, yer ideogramı olan **ki** ile birlikte yazıldığında **nibru^{ki}** ‘nibru kenti’ anlamına gelmektedir (Ростовцев, 1965: 211). Oldukça sık kullanılan ideogramlardan biri olan **dingir** metinlerde (^d) şeklinde, **diš** ideogramı da (^m) şeklinde kısaltılmış biçimde gösterilmiştir. Bunun dışında kalan ideogramlar çizelgedeki adlarıyla kullanılmışlardır.

Sözcükten önce kullanılan ideogramlar

	Simge	Hece Değeri	Anlam		Simge	Hece Değeri	Anlam
1		Lu	bir, erkek	13		urudu	bakır
2		Mi	kadın	14		nig	giysi
3		Dingir	tanrı	15		kuš	deri
4		lil	ay	16		dug	kayıp, kaçak
5		Mul	yıldız	17		uza	et, beden
6		Uru	kent	18		sig	ytım
7		Kur	dağ, ülke	19		e	ev, tapınak
8		i,	akarsu	20		anše	ejek
9		U	bitki, ot	21		udu	koymun
10		Gü	ağaç, tahta	22		mašen	kuş
11		Gü	kayış	23		ki	toprak, yer, kent
12		Za	ışık	24		šar	bahar, yeşillik

Yukarıdaki örneklere dikkat edilirse bu ideogramlar sözcüklerin hangi sınıf içerisinde değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak bazı ideogramlar adlardan önce bazıları da sonra gelerek bu işlevi yerine getirmektedir.

İdeogramların kullanımı aslında III. Ur Hanedanı'nın sonuna kadar ya isteğe bağlı olarak veya yazarın uygun gördüğü yere koyduğu bir yardımcı öge durumunda idi. Ancak Sümerce ölü bir dil hâline geldikten sonra ideogramların kullanımı belirginleşerek zorunlu bir hâl almıştır (Daniel, 2011: 11). Sümercedeki ideogramlar aynı zamanda bağlama (kontekst) göre sözcük ya da hece değerleri ile de kullanılabilir. Bu konuda en ilginç örnek **an** simgesidir. Bu simge yedi farklı amaç için kullanılabilir:

[an] simge yazı (logogram) olarak 'gök, cennet'
[an] simge yazı (logogram) olarak 'yüksek bölge'
[an] simge yazı (logogram) olarak 'gök tanrısı "An"
[dingir] simge yazı (logogram) olarak 'tanrı, tanrıça'
[dingir] belirteç (determinative) işlevinde 'tanrı, tanrıça' adlarından önce
[an] hece yazı olarak şahıs öneki işlevinde (in-na-**an**-şum [ona verdi.])

[am₆] hece yazı olarak koşaç (ad cümlelerinde özne ile yüklemi birleştiren -dır/-dir/-ım ekleri veya "değil" sözcüğü),(lugal-**am₆**"o kraldır") işlevindedir. Sınırlı sayıdaki simge ile dile ait sözcükleri yazmak yalnızca yukarıdaki yöntemlerle gerçekleşecek bir durum değildir. Sümerliler ellerinden geldiğince fazla sözcük yazabilmek için oldukça büyük çaba harcamışlardır. Bazı simgelerin bir bölümünün taranması, yazılmak istenen kelimeyi ifade edebilmektedir. Bu şekilde hem okuyucu hem yazıcı bu yeni simgeyi daha kolay anlamaktadır.

sağ 'baş' simgesinin üst tarafı tarandığında **ka** 'ağız' simgesi elde edilmektedir (Daniel, 2011: 9).

Yeni sözcükleri yazıya geçirmek için kullanılan diğer bir yöntem de, bir başka şeyi ifade etmek için iki simgeyi bir arada kullanmak olmuştur. **ka** 'ağız' simgesi ile **a** 'su' simgesi birleştirilerek iç içe yazılmış ve **nağ** 'içmek' sözcüğünü karşılar duruma gelmiştir. Yine aynı şekilde **gème** 'kadın köle' sözcüğü için **munus** 'kadın' ve **kur** 'dağ' simgeleri birleştirilmektedir (Jagersma, 2010: 18).

Bir diğer yöntem şu şekildedir: **an** 'yıldız' ideogramı tek bir yıldızın çiziminden oluşmaktadır. Bu ideogram aynı zamanda 'tanrı' ve 'gökyüzü' anlamlarına da gelmektedir. Zamanla gökyüzünü tanımlamak için yeni bir ideogram kullanılmaya başlanmıştır. Bu ideogram **an** 'yıldız' ideogramının üçlü şekilde yazılmasıyla

oluşturulan **mul** 'gökyüzü' ideogramıdır (Daniel, 2011: 9). Birleşik ideogram olarak kabul edilebilecek bir başka yapı da temel bir ideograma eklenen ses göstergesi (phonetic indicator) ile oluşturulmuştur. Bu birleşik ideogramdaki ikincil öge anlamsal bir öge değildir. Birleşik ideograma bir anlam eklemek yerine ses eklemektedir. **ka** 'ağız' ideogramı ile **me** ideogramı iç içe yazılarak **eme** 'dil' sözcüğü elde edilmiştir (Daniel, 2011: 10). Bu birleşimde **me** ideogramı, **eme** sözcüğünün ikinci hecesidir ve yalnızca sessel bir katkı yapmaktadır.

Sümer çivi yazısının gelişimi

Çivi yazısı ilk olarak günümüzden yaklaşık 5500 yıl önce resim yazısı (piktogram) denebilecek karakterde yazılan ticari kayıtlarda ortaya çıkmıştır. Alışveriş esnasında alınan ya da satılan malın çiziminin yanına miktar belirtecek işaretlerin bulunduğu ilkel tabletler bu yazının ilk örnekleridir. Bu dönemdeki işaretler aslında belirli bir dil ile bağlantılı olmayan çizimler olarak değerlendirilmektedir. Aynı zamanda bu işaretler kayıt tutmak amacıyla da kullanılmıştır. Tamamen ekonomik ihtiyaçlar nedeniyle geliştirilmeye başlandığı düşünülen yazı içerik ve biçim yönünden değişiklikler geçirmiştir. Ancak İran'daki kullanılışı dışında ses yazısı olarak kullanılmamıştır (Kılıç, 2009: 122-149).

Bu basit hesaplama yazılarından gerçek anlamda yazıya geçişin ilk aşamaları henüz tam olarak belirlenmemekle birlikte önceleri tüm işaretler simge yazı (logogram) biçimindeydi. Dolayısıyla bu simgeler sözcüklerle özdeştiler.

Sümer çivi yazısının içeriğindeki gelişim

Çivi yazısında bir çok simge gösterdiği nesnenin resminden oluşmaktaydı. **še** 'arpa' simgesi, arpanın çiziminden; **sağ** 'baş' simgesi, insan başının çiziminden; **duğ** 'çömlek, testi, simgesi, bir testinin çiziminden oluşmaktaydı. Bazı simgeler ise işaret ettikleri eşyanın çok belirgin bir parçasının çiziminden oluşmaktaydı. **áb** 'inek' simgesi, bir ineğin başının; **anše** 'eşek' simgesi, bir eşeğin başının; **munus** 'kadın' simgesi, kadının cinsiyet organının; **níta** 'erkek, adam' simgesi ise erkeklik organının çiziminden oluşmaktaydı. Fakat bazı simgeler için kullanılmış olan çizimler bu kadar açık bir bağlantı içermemektedir. Örneğin **udu** 'koyun'

sözcüğü için kullanılan simge yukarıdakilerden farklı olarak iki çapraz çizgi tarafından kesilerek dörde bölünen bir halkadan oluşmaktadır. Bu sözcük için seçilen simgenin göstermiş olduğu koyunla herhangi bir ilişkisi tespit edilememiştir (Jagersma, 2010: 17).

Bu şekildeki çizimsel işaretlerden oluşan simge yazı, bir dili ifade etmeye yetmemektedir. Yalnızca basit bazı ifadeler bu yolla yazılabilir. Ancak dilde çizilerek ifade edilebilecek bazı sözcükler olduğu kadar, çizilerek ifade edilemeyecek oldukça fazla sözcüğün bulunduğu da bir gerçektir. Bu nedenle Sümercedeki tüm sözcüklerin çizimi yapılamayacağından hepsinin kendine ait bir simgesi de hiçbir zaman olmamıştır. Fakat Sümerliler bu sorunu birkaç farklı yolla çözmüşlerdir. Bu çözümün oluşması konuşma dilini yazıya aktarmalarını sağlayacak yolun başlangıcı olarak kabul edilebilir. Birkaç aşamadan oluşan bu yazı sürecinin birinci aşaması simgelerin birden çok değer ifade etmek için kullanılmasıdır. Yani bir simge başka bir kavram için de kullanılabilir duruma getirilmiştir. Örnek: **ka** ‘ağız’ simgesi aynı zamanda **zú** ‘diş’, **kiri** ‘burun’, **inim** ‘söz’ ve **du** ‘konuşmak’ kavramları için de kullanılmıştır (Jagersma, 2010: 17). Bu sözcüklerin hepsinin ağız kavramıyla ilgili olduğu açıktır. Böyle bir yol seçilerek daha az simge ile daha fazla sözcük ifade edilebilmiştir. Fakat bir yazı dili oluşturmak için bu değişiklik pek önemli etkiye sahip bir gelişme değildir. Daha az simge ile daha fazla sözcük ifade etmek için bulunmuş bir diğer yol ise ortak simge kullanımıdır. Ortak simge kullanımı bir simgenin kendisiyle ilgisi olmayan bir sözcüğü yazmak için kullanılmasıdır. Örneğin **zu** ‘çalmak, aşımak’ sözcüğü **ka** ‘ağız’ sözcüğü ile alakalı değildir. Ancak **zú** ‘diş’ sözcüğü ile **zu** ‘çalmak, aşımak’ sözcüğü benzer söylenişe sahip olduklarından, **ka** ‘ağız’ sözcüğü için kullanılan simge **zu** ‘çalmak, aşımak’ sözcüğü için de kullanılmıştır.

Sümer çivi yazısının biçimindeki gelişim

Sümer çivi yazısının içeriğinde olduğu gibi biçiminde de değişiklikler olmuştur. Bu değişiklikler Sümercenin resim yazısından (hiyeroglif) daha soyut olan hece yazısına doğru evrimini sağlayan önemli faktörlerdendir. Sümercenin ilk dönemlerinde, ifade edilmek istenen şeylerin resminin çizilerek yazıya geçirildiği büyük olasılıktır (Hırçın, 1995: 10). Bu işaretler sağ üst köşeden başlayarak, aşağıya doğru yazılıyordu. Simgeler doğadan aktarıldığında doğal görünüşleri nasıl ise yazıya da o biçimde aktarılmışlardır (Hırçın, 1995: 10-11). Örneğin bir insan çizmek istendiğinde onu çizen şahıs gördüğünü olduğu gibi çizmek durumundadır (Doblhofer, 2008: 172). Önceleritablet bölümleri sağdan sola sıralanmış, bölümler içindeki işaretler ise, yukardan aşağıya yazılmıştır. Sonra bilinmeyen bir nedenle yazı 90° sola dönmüştür. Bu değişim tabletin tutuş şekli, yazının daha kolay yazılması vs. gibi sebeplerden kaynaklanmış olabilir. Böylece, sağdan başlayarak, yukarıdan aşağıya doğru yazılan sütunlar, soldan sağa doğru ve alt alta yazılan satırlar hâline gelmiştir. Ancak, bu değişimin ne zaman meydana geldiği kesin olarak saptanamamıştır (Hırçın, 1995: 10-11). Bir süre sonra yazı aracı olarak kullanılan maddeler doğa olaylarına karşı dayanıksız olduğundan değiştirilerek daha dayanıklı olan kil tabletler kullanılmaya başlanmıştır.

Kil, çabuk tahrip olabilen bir madde olduğundan, üzerine aktarılacak olan resimlerin çizilmekten çok baskı yapılarak daha dayanıklı olduğu fark edildikten sonra buna uygun bir kamış kalem geliştirilmiştir. Bununla resim karakterlerinin yapımı nispeten kolaylaşmıştır. Çünkü bu aracın ucu sivriltilmiş üçgen bir kalem biçiminde olmuştur. Kilin yumuşak yapısından dolayı yuvarlak şekiller çizilirken kilin topaklanması sonucu bu şekiller tam olarak aktarılamadığından onun yerine aktarılması zor olan yuvarlak şekiller düz çizgilerle gösterilmiştir. İlk zamanlarda bu çizgilerin eski resim formları korunmaya çalışılmıştır, ancak *Stylus* adı verilen kalemlerle henüz ıslak olan tablet üzerine bastırma yoluyla çizilensimgelerde yuvarlak çizgileri çizmek oldukça zor olduğundan büyük olasılıkla yukarıdaki çizelgenin üçüncü sütununda da görüldüğü gibi yuvarlak hatlar daha sonralar ortadan kalkmıştır. Bu kalemlerle elde edilen çizimleri oluşturan her bir bastırma çivi şeklinde bir görünüme sahip olmuştur. Bu şekiller yazıya bu ismin verilmesini sağlamıştır. Sonuçta kalemin kil üzerine bastırılıp, hafifçe geri çekilmesiyle çivi görünümünü andıran işaretler, resim yazısının yerine geçmiştir. Önceleri her yöne basılan bu işaretlerin zamanla yine pratik nedenlerden dolayı çivi başına benzer aracın sağa dönük olanları terk edilmiştir. Böylece yaygın olarak

kullanılan yatay , dikey ve eğik çivilere, köşe çengeli denilen bir çeşidin de eklenmesiyle elde edilen işaretler istenildiği gibi kullanılmaya başlanmıştır. Bu işaretler, zamanla mümkün olduğunca basitleştirilmiş ve ilk dönemlerde 1000 kadar olan sayıları giderek 500-600'e kadar azalmıştır. Çivi yazısı yaklaşık olarak M.Ö. 2700 yıllarında gerek biçimsel ve gerekse içerik yönündeki gelişimini geniş ölçüde tamamladıktan sonra hece işaretleri, determinatifler ve logogramlarla yazılan tam ve gerçek anlamda bir yazı

sistemi oluşmuştur. Ancak M.Ö. 3200'lerden M.Ö. 4. yüzyıla kadar olan süreç içerisinde, çivi yazısı biçim ve içerikte gelişimini hep sürdürmüştür (Hırçın, 1995: 10).

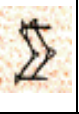
Yazıcılar ilk dönemlerde yazı aracını bastırarak resim yazısı ile ellerinden geldiği kadar benzer çizimler yazmaya çalışmışlardır. Ancak her yazıcının kendi yorumuyla çizim yapması karışıklığa yol açacağından yazı aracının kullanılması da bir kurala bağlanmıştır. Yukarıda da işaret edildiği gibi yazı aracıyla yatay, dikey, eğik çivi şekilleri ve köşe çengeli denen şeklin kullanılması kararlaştırılmıştır.

Sümer İşaretlerinin Gelişim Evreleri

MÖ IV min. I yarısı	MÖ 3000- 2750	MÖ 2750- 2315	MÖ 2315- 2200	MÖ 2136- 2104	MÖ 2136- 2200	MÖ 2100- 2000	MÖ 2017- 1794	TÜRKÇE	ŞÜMER	ANLAMI
								yıldız	An, Dingir	1.yıldız; 2.gök; 3.cennet; 4.Allah (Allahların adlarının kullanılıyordu)
								yer	Ki	1.yer; 2.yakın insan (akraba, dost)
								erkek	Geş	1.erkek; 2.insan; 3.yaymak; 4.sağlam duvar
								kadın	Munus	1.kadın; 2.yaratmak;
								dağ	Kur	1.dağ(lar); 2.ülke 3.kurtuluş; 4.geriye dönmek
								kadın+ yabancı ülke	Geme	1.cariye; 2. vefasız kadın
								baş	Saq	1.baş; 2.başçı; 3.düşünmek; 4.çağrı; 5.yukarı bakmak (baş+yukarı)
								ağız	Ka, Duq	1.ağız; 2.konuşmak; 3.ısırmak
								ekmek	Ninda	1.ekmek; 2.ürün depolanan yer; 3.yardım

								ağız+ek mek	Ku	1.yemek; 2.yem bulmak (pişirmek)
								su	A	1.su; 2.taşkın; 3.ses; 4. (bir yere) dahilolmak 5. dahilolan su
								ağız+su	-	1.su içmek; 2.yüksek sesle konuşan
								gitmek	Du, Gub	1.gitmek; 2.dayanmak; 3.getirmek
								kuş	Muşun	1.kuş; 2. özgür olmak; 3.gökyüzüne bakmak
								balık	Ha, Kua	1.yüzmek; 2.bolluk; 3.meydana gelebilecek eylem; 4. balık isimleri başında kullanıyor
								öküz	Gud	1.öküz; 2.sınırlı insan; 3.diğer kabileden gelen; 4.hatalı yer
								inek	Ab/ama	1. inek; 2. "beyaz su verenler" (süt verenler); 3. Sakin yer
								sümbül	Şe	1.arpa; 2.ekin zamanı (ekin+gün); 3.dikmek; 4.bolluk
								insan	Lu,	1.insan; 2.kabile; 3. çiftçi (insan+ekin = Engar)
								görmek		
								meşale		
								gün		
								el		1. el; 2.vermek;

								ayak	Dub, Gin, Ara, Gub, Tum	1.ayak; 2.gitmek; 2.dayanmak 3.getirmek
								sol el	Kab, Kub, Gub	1.sol taraf, 2.yalnız yapman insan, 3.sol yol
								hasırı güçlendir en payacık	Qaq, Du	İnşa etmek, yaratmak
								soğan destesi	Sum, Si(m)	1.soğan, sarımsak; 2.azarlamak; 3.vermek
								1. sulama kanalı 2. yerleşim yeri	E	1.hayvanları beslemek; 2.ev
								kotan	Apik, Engar, Uru	1.çiftçi; 2.ekmek
									Anşe	1.eşek; 2.ağır iş; 3.yaşlı
								hayvanla rı kovmak	Tür	1.hayvanları kovan; 2.hayvan sürüsü
								alev	İzi	1.yakmak; 2.av; 3.korkutmak
								kötü	Şür	1.kötülük yapmak; 2.sinirli insan
								hurma ağacı	Gişimmar	1.hurma ağacı; 2.zafer; 3. sevecenlik
								yılan	Muš	1.yılan 2.zehirlenmek; 3.akıllı insan
								kalp	Şa	1.kalp; 2.sevmek; 3. affetmek; 4.insanların birleşmesi (insan+kalp)
								siyah	Ge ₄	1.siyah; 2.hastalık (ağac+siyah); 3.yabancı kabileden insan (siyah+insan)

							bira	Kas, Be	1.bira; 2.bira hazırlayan (bira+insan)
							nefret (baş+yılan+düşman)	Muşag	düşmana nefret
							meyve bahçesi		1. meyve bahçesi; 2. meyve bahçesinin sahibi (meyve bahçesi +insan)
							ketan	Gu	1.ketan; 2.ketanla örtünmüş insan (insan+ketan);
							bumerang	Aku	bumerang
							sırt	Eger	1.sırt; 2.arka
							bağlamak	İl	1.bağlamak; 2.sokmak (kapalı bir yere); 3.tutmak; 4.asmak
							kuzu	Silâ	1.kuzu; 2.saklanmak; 3.sevinmek
							diş	Tin	1.diş; 2. ısırma

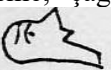
SONUÇ

Yukarıda kaydedildiği gibi Sümer yazılarını iki döneme, 1. Sümerlere kadar; 2. Sümer devri olarak ikiye ayırarak araştırmak gerekmektedir. Sümerlere kadar olan dönemde yazılar resim yazısı ve çizgiler şeklinde karakterize edilmiştir. “Her türlü yazı nitelik olarak resim, menşe olarak da tasvirdir” (Дэблет, 1976: 318).

Sümerlerin çivi yazısındaki gelişim M. Ö. 2200 yıllarına kadar işaretleri bütünsel ve tasvirî, sonraki dönemlerde ise yalnızca çizgisel karakterli yazılar şeklinde bir süreç izlemiştir. Sümerler önceki dönemlerde kendilerinden öncekiler gibi işaretlerin anlamsal değeri olarak bazı objeleri kullanmışlardır. Ancak onlar seleflerinden farklı olarak nesnelerin her parçasını ve bunlar arasındaki birleşimleri (kombinasyon) de göstermişlerdir.

M.Ö. 3000 yıllarından başlayarak önceki yazı sistemindeki işaretler doksan derecelik açı biçiminde döndürülerek oluşturulmuştur. Yani önceki resimler dikey yönde olmuş ise bu tip yazılar öncekilerin doksan

derecelik açıyla sola döndürülmesiyle yatay durumda gösterilmiştir. Örnek olarak “baş”, “önder”, “düşünmek”, “sesleme, çağırma”, “yukarı bakmak” anlamlarında kullanılan bu işaret daha sonraki

dönemlerde yatay biçiminde kullanılmıştır. Bu dönemdeki piktografik yazılar kendilerinden

öncekilerden yazılma usulüne göre de farklı olmuştur. Sümerler bu yazı sistemini 2750 yıllarına kadar kullanmışlardır.

Sümerler eski (arkaik) dönemde olduğu gibi sonraki devirlerde de kil levhaları kullanmışlardır. Onlar uç kısımları üçgene benzeyen kamış çubuklar vasıtasıyla yazılarını yazmışlardır. Bu yazı araçları çiviye benzediği için “çivi yazısı” olarak anılmıştır.

M. Ö. 2750 tarihinden başlayarak piktografik (sembol) yazıların yerini daha sonralar çivi yazısı almıştır. Bu yazılara geçiş nitelik olarak mantıksal bilgilibilim ve linguistik varlıkbilim (ontoloji) yönünden önem arz ediyordu. Simge yazılarda tasvir edilen hayvanların ve kuşların her parçasının gösterilmesi oldukça zorluk çıkarıyordu. Bu simgelerin anlam değeri olarak alınan tasvir ile malik oldukları anlam arasındaki ilişki birden fazla olduğundan dolayı önem derecesini yitiriyordu. İkincisi de dilbilim yönünden piktografik tasvirler ayrı ayrı anlamları veya her bir parçasının işareti hem söz, hem hece, hem de sesleri göstermiş oluyordu. Üçüncüsü de mantıksal bilgilibilim (epistemoloji) yönünden bu tasvirler belirli düşünceleri çağrıştırmaları ve bunların gelecek nesillere bırakılması konusunda istenildiği kadar faydalı olmadığı hâlde sembollerin adları, taşıdıkları anlayış ve genelde düşünceleri ifade etme, geçmiş ile çağdaş insanlar arasında ilişki kurma yönünden faydalı idi.

Bizim “*kazık yazılar*” olarak adlandırdığımız terim Yakın Doğu’da ilk defa Sümerlerin yazı sistemi için kullanılmıştır. Kil tabletler üzerinde yuvarlak çizgilerin oluşturulması son derece zor olduğundan Sümer yazıcıları dikey, yatay veya köşeli çizgiler kullanmışlardır. Her bir çizginin sonu üçgen biçimindeki kazık sembollerle bitmiştir.

Anlam yönünden çiviyazı sistemi işaret-anlama, işaret-sesler ve determinantlardan ibaret olmuştur. Kelimeler sessiz+sesli birleşmeleriyle oluşmuştur.

Sümerlerin yazısını kendi dillerinin dışında tasvir etmek (betimlemek) olanaksızdır. Yazı objektif gerçekle ilgili düşünceleri ifade ediyorsa dil de onların seslendirilmesiyle ilişkilidir. Dil, düşünce ile söylem eylemini ilişkilendiren bilgilibilim (epistemoloji) yönünden önem taşıyan somut ve soyut varlıktır. Dil bir taraftan bizi çevreleyen âlem ile ilgili bir düşünce oluşturup kaydeder diğer taraftan da o düşünceleri somut duruma getirir. Dil, tarihî konular, olaylar ve bunlar arasındaki ilişki ile ilgili düşünceler oluşturmakla birlikte tarihî bilincin yenilenmesi yönünden de önem arz etmektedir. Arkeolojik buluntular kültür ve uygarlıklar yönünden ne kadar büyük rol oynarsa tarih için dil ise ondan daha önemli konumdadır.

Dil nesilden nesle, bir tarihî çağdan diğerine yazılar, mitler, destanlar, masallar vb. vasıtasıyla korunarak miras bırakılır. Dildeki çizge (grafik) ve seslerle ilgili işaretlerin birbiriyle genetik ve işlevsel ilişkileri onların gelişme dinamiğini oluşturan etkenlerdir. Bu süreçte birini tek başına almamız bizi doğru bir sonuca taşıyamaz.

Dilin genetik yapısını tarihî yönden incelediğimizde temel olarak insanların ve hayvanların etkinliğini birlikte ele almak durumundayız, çünkü insanlar en başta tabiatla onlarla birlikte yaşamışlardır. İnsanlar sosyalleşmeye ve birlikte yaşamaya başladıktan sonra kendi aralarında iletişim kurmak için hayvanların çıkardığı sesleri günlük yaşantılarında kullanmaya başlamışlardır. Örnek olarak “hop hop”, “ma”, “mo”, “me”, “ham ham” vb. seslerini gösterebiliriz. İnsanlar doğa güçleri karşısında aciz kaldıklarında da “oy”, “vay”, “hey”, “tut”, “kaç”, “uf”, “of” vb. sesleri çıkarmışlardır. Bunlar da dillerin oluşumunda önemli rol oynamıştır. Belirli dil kuramlarının bunlarla ilgili olarak ortaya atılması rastlantı değildir. K. Berlits “aha”, “ban ban”, “yo he ho”, “ru pu” vb. kuramların bu nitelikte olduğunu ileri sürmüştür. Bunların kökeninde de hayvanların çıkardığı seslerin insanlar tarafından kullanılması yatmaktadır. Örnek olarak insanların “aha” kuramına göre hayvanların açlık durumunda “aha”; ağrı, hayret etme ile ilgili olarak “ban ban” gibi seslerini çıkardıklarını; insanların birlikte çalışmaya ve yaşamaya başladıkları zaman ve birbirlerini anladıklarında büyük taşları yuvarlayarak tehlikeli bir hayvanı öldürdüklerinde “yo he ho”; korku, sevgi, nefret, av ve savaş anlarında, “pu pu” seslerini çıkarmışlardır (Berlitz, 1982: 19-22). Arabaya koşulan hayvanları sürmek için “ho”, “ho ho” seslerinin çıkarılması da bunlara örnektir. R.Raster, bütün insanların altı arkaik (eski) tipten oluşan bir ortak sözlük mayası olmuştur. Bu maya günümüzde her dilin temelini oluşturmakla birlikte çağdaş diller arasındaki bağları da açıkça göstermekte ve anlatmaktadır (Richard, 1980: 14-15).

Bu bilim insanının ileri sürdüğü savları çağdaş dillerin oluşumu ve gelişiminin mayası olarak kabul edersek o zaman bütün dillerin aynı kökten geldiğini (monogenist) de kabul etmeliyiz. Eğer tek bir çevre olarak düşünülürse bu düşünce doğru olabilir. İnsanlığın gelişim tarihi, insanların zaman ve mekân olarak farklı sesler çıkaran hayvan ve kuşların yaşadıkları yerlerde yaşadığını ispat etmiştir. Bu sebeple insanların konuştukları farklı farklı dillerin mayasının tek bir dilden kaynaklandığını ileri sürmek pek doğru değildir. Dillerin, yayılma alanları büyüdükçe ve birbirlerinden uzaklaştıkça hem yaklaşım (sözdizimsel, pragmatik ve anlabilim) yönünden hem de ses ve çizge (grafik) işaretlerin bağıntı (nispet) yönünden sözlüklerindeki kelimelerin değişimlere uğramasını dilin kanunlarına uygun olaylar olarak kabul etmeliyiz. Çünkü sesin işareti çizge işarete nazaran daha erken hareketli değişikliğe maruz kalır. Bütün dillerde sayı olarak seslerin işaretleri grafik (çizge) işaretlerden daha çok olmuştur. Yani çizge işaret birden fazla ses değerini ifade etmiştir. İngilizcede “a” işareti [à], [æ], [a:], [a] seslerinin karşılığıdır. Çizge işaretler ses işaretlerine nazaran daha genelleştirici karakterdedir ve dilin sağlam yönde gelişmesini sağlar.

Bu durum konunun bir yönüdür. İkincisi ise her dilin genetik gelişim sürecinde insanların yaşadığı çevre de önemli rol oynamaktadır. İnsanla çevre arasındaki ilişkilerde insan hangi seviyede değiştirci güce malik ise çevre de sahip olduğu etki gücüyle insanları kendine uymaya zorlamaktadır. İnsan çevre ilişkisi dil vasıtasıyla hayata geçirilir. Dil somut olanı soyutlaştırırken soyutu da somutlaştırır. Çevre, nesneler ve onlar arasındaki ilişkilerin yapay toplamından ibarettir. Her nesnenin kendine has işaretleri, niteliyi ile birlikte karakteristik özelliği de vardır. Nesneler konusundaki düşünceler önce seslerle oluşturulur, sonra da ona ad verilir. Kelimelerin kendilerine has ögesel değerleri ve farklı anlamlar içermelerine rağmen adlar hem anlam hem de belirli bir hacim statüsündedir. Adlar değişmez, sözler ise değişkendir.

Kaynakça

1. Berlitz, Ch. (1982). Die Wunderbare Welt der Sprache. Hamburg: Wien.
2. Ceram, C. W. (1972). Götter Gräber und Gelehrte im Bild. Hamburg: Rowohlt Verlag.
3. Daniel, A. F. (2011). Introduction to Sumerian Grammar. USA: University of California.
4. Doblhofer, E. (2008). Die Entzifferung alter Schriften und Sprachen. Stuttgart: Reclam Taschenbuch Nr. 21702.
5. Eratalay, S. ve Mustafa S. (10-11 Mayıs 2007). Sümer Belirteçlerinin Türkçe'yle İlgisi: XXI. Ulusal Dilbilim Kurultayı, Poster.
6. Hırçın, S. (1995). Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü. İstanbul: Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Yayınları.
7. Hırçın, Selen. Çivi Yazısı: Ortaya Çıkışı, Gelişmesi, Çözümü, Eski Çağ Bilimleri Enstitüsü, İstanbul, 2000.
8. Jagersma, A. H. (2010). A descriptive grammar of Sumerian. Leiden: Proefschrift, Faculty of the Humanities, Leiden University.
9. Kılıç, Y. (2009). Eski Ön Asya Toplumları Arasında Yazı ve Dil Etkileşimi: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 4, s. 122-149.
10. Kınal, Füzulan. Çivi Yazısının Doğuşu ve Gelişmesi, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi (TAD), Sayı 12, 1969,
11. Kramer, S. N. (1963). Sumerians: Their History, Culture and Character. USA: the University of Chicago Press.
12. Richard, F. (1980). Sprache der Eiszeit. München.
13. Rostovtsev, E. A. (1965). History of the book. Part 2. SPB.
14. Ryan, W. B. F. and Walter C. P. (1998), Nuh Tufanı, Tarihi Değiştiren Olaya İlişkin Yeni Bilimsel Keşifler. çev. Dursun Bayrak (2011). Ankara: Akılçelen Kitaplar.
15. Дьяконов, И. М. (1966). Дешифровка древних письменностей. Наука и жизнь, №4.

16. Дэвлет, М. А. (1976). Петроглифы "Улуг-Хема". М.: Наука.
17. Климова, О. В. (2009). История письма. Екатеринбург.
18. Михайлович, Ш. С. (2014). Письменность Шумерской Цивилизации: Специфика И Первичные Формы, Белгородский государственный институт искусств и культуры. Россия: 308033, Белгород, ул. Королёва.
19. Ростовцев, Е.А. (1965). История книжного дела. Часть 2. СПб.